

Z i g m a s Z I N K E V I Č I U S

*Vilniaus universitetas***KIPRIJONO LUKAUSKO „PAMOKSLŲ“ KALBA**

Šio reikšmingo XVIII a. pabaigos lietuvių raštijos paminklo kalba tebėra beveik netirta. Nedaug težinome ir apie patį Kiprijoną Lukauską. Bene pirmasis į jį ir jo veikalą atkreipė dėmesį Vaclovas Biržiška, nedaug ką tepasakydamas (B i r ž i š k a 1963, 171–172). Jurgio Lebedžio paliktuose išrašuose, apibūdinančiuose lietuvių kalbos vartojimą XVII–XVIII a. viešajame gyvenime, pateikti kai kurie samprotavimai ir įdomesnės teksto ištraukos (L e b e d y s 1976, 40–52). Bronius Genzelis ir Juozas Jurginis aptarė K. Lukausko švietėjiškas pažiūras (G e n z e l i s 1976; J u r g i n i s 1978, 153–155), o Meilė Lukšienė – edukacinius jo mąstymus (L u k š i e n ė 1985, 87–90). Vytautas Vanagas „Lietuvių rašytojų sąvade“ nurodė žinomus šykščius K. Lukausko biografijos duomenis (V a n a g a s 1987, 47–48). Artūras Tereškinas ištyrė „Pamokslų“ autoriaus gyvenamąją aplinką Troškūnuose, aptarė iki tol nežinotus jo biografijos faktus, kai kuriuos „Pamokslų“ tematikos, stiliaus ir kitus dalykus (T e r e š k i n a s 1992, 134–163), tačiau ir šis tyrėjas, kaip anksčiau nurodytieji, „Pamokslų“ kalbos beveik nelietė. Šių eilučių autorius, rašydamas „Lietuvių kalbos istoriją“, negalėjo praeiti pro šalį neapibūdinęs šio reikšmingo lietuvių raštijos paminklo kalbos, tačiau dėl laiko stokos tegalėjo susipažinti tik su J. Lebedžio paskelbtu tekstu ir padarė išvadą, kad „Pamoksluose“ yra „perdėm maišomi rytų aukštaičių ir žemaičių tarmių elementai, be to, jaučiama tradicinės raštų kalbos įtaka... Nereti heterogeniniai elementai būna net tame pačiame žodyje... Susidaro išpūdis lyg raštų žemaitis, ilgą laiką gyvenęs rytų aukštaičių tarmės plote ir gerai apsipratęs su šia tarme“ (Z i n k e v i č i u s 1990, 184–185).

Nuosekliai K. Lukausko „Pamokslų“ kalbą tirti sąlygas sudarė Juozas Karaciejus. Jis parengė spaudai išlikusius „Pamokslų“ tekstus, kurie buvo išleisti atskira knyga (L u k a u s k a s 1996) ir tuo būdu tapo lengvai prieinami tyrėjams. Leidinio pradžioje įdėti 3 trumpi straipsniai: pirmasis ir ilgiausias – Artūro Tereškino, kuriame išryškinama K. Lukausko asmenybė; Vytauto Bogušio straipsnyje aptartas J. Karaciejaus leidimo atsiradimas, o paties J. Karaciejaus straipsnyje – pateiktos kai kurios pastabos dėl „Pamokslų“ kalbos, neišsileidžiant į gilesnę jos analizę. Ne-trukus po to pasirodžiusiame apžvalginiam Jono Palionio straipsnyje apie rašomosios kalbos ir tarmių santykį XVIII amžiuje (P a l i o n i s 1998, 126–127) trumpai ir glaustai aptariama „Pamokslų“ kalba, joje išskiriami kilmės požiūriu trejopi

elementai: žemaičių, rytų ir vakarų aukštaičių. Tai maždaug ir viskas, kas iki šiol padaryta mums rūpima tema.

Šių eilučių autorius „Pamokslų“ kalbą pradėjo nuosekliai tirti tuoj pasirodžius J. Karaciejaus leidimui. Medžiagos rinkimas ir šio leidimo išrašų darymas užsitęsė daugiau negu penkerius metus. Dėl didelio autoriaus užimtumo bei kitų mokslo darbų ne sykį buvo daromos ilgalaikės pertraukos. Todėl duomenų kaupimas buvo baigtas tik 2002 m. kovo mėnesio viduryje. Po to, atidėjus į šalį kitus dalykus, buvo imtasi tik šio vieno ir per palyginti trumpą laiką atlikta detali sukaupėtų duomenų analizė. Gauti rezultatai parodė, kad K. Lukausko „Pamokslų“ kalbą sudaro trys klodai: žemaitiškasis, rytų aukštaičių tarmės ir tradicinės ano meto rašomosios kalbos. Kiekvienas iš šių klodų šiame straipsnyje bus detaliam aptartas.

Pradėsime nuo žemaitiškojo klodo, kuris yra pagrindinis ir pirmykštis, nes jį sudaro paties K. Lukausko gimtoji tarmė. Kad „Pamokslų“ autorius buvo žemaitis, abejojimų nekyla. Beje, tuo neabejojo ir ankstesni tyrėjai. Žemaitiškumu yra persunkta visa K. Lukausko „Pamokslų“ kalba. Ir tai atitinka XVIII a. lietuvių raštijos būklę. Juk tada žemaičiai sudarė didžiąją dalį lietuviškai rašiusiųjų asmenų (plačiau Z i n k e - v i č i u s 1990, 35–50).

Žemaitišką „Pamokslų“ kalbos pobūdį lemia šie jos elementai:

Beafrikatės žemaitiško tipo formos, pvz., *patem* 44 ‘pačiam’, *didemy* 28 ‘didžiamė’, *žodems* 34 ‘žodžiams’, *uzdrauda* 330 ‘uždraudžia’, *ižeydat* 73 ‘įžeidžiate’, *meldunciqs* ‘besimeldžiančia’ (t. y. *meldžiančiqsi*) ir daugybė kitų.

Balsių *o*, *é* dvibalsinimas: *pri tuo* 61 ‘prie to’, *kabuoty* 52 ‘kaboti’, *sukuosi* 110 ‘sukosi’, *tiewas* 27 ‘tėvas’, *duktie* 108 ‘duktė’, *niera* 25 ‘nėra’, *nusidiety* 25 ‘nusidėti’, *galietu* 27 ‘galėtų’, *diet* 44 ‘dėl’...

Dvibalsių *ai*, *ei* vienbalsinimas (pastebėtas tik galūnėse): *wayka* 357 ‘vaikai’, *žode* 197 ‘žodžiai’, *gimditoje* 95 ‘gimdytojai’, *izgulditoies ir thumocitoies* 197 ‘dėstytojais ir aiškintojais’, *sutwiere* 226 ‘sutvėrei’, adv. *jautre* 75 ‘jautriai’...

Trumpojo *e* virtimas *i* tam tikrose nekirčiuojamose žodžio vidurio morfemose: *akminimis* 70 ‘akmenimis’, *rudinies* 366 ‘rudens’...

Vardažodžių (*i*)a kamieno loc. pl. galūnė *-(i)ūse*: *dayktusy* 362 ‘daiktuose’, *metusy* 32 ‘metuose’, *atliektunciusy* 358 ‘atliekančiuose’...

Daiktavardžių *i* kamieno loc. sing. galūnė *-ėje* > *-ie(j)*, loc. pl. *-ėse* > *-iese*, dat. pl. *-ėms* > *-iems*: *daliey* 325 ‘dalyje’, *ugniey* 316 ‘ugnyje’, *sirdiey* 39 ‘širdyje’ ir *keliey* 260 ‘kelyje’, *šaltiey* 375 ‘šaltyje’, *žinksniey* 313 ‘žingsnyje’, *sapniey* 63 ‘sapne’; pl. *ausiesy* 303 ‘ausyse’, *duriesy* 370 ‘duryse’, *sirdiesy* 191 ‘širdyse’; dat. *akiems* 306 ‘akimis’...

Būdvardžių dat. pl. m. galūnė *-ims*: *gerims* 46 ‘geriems’...

Būdvardžių *u* kamieno paradigmoje *ja*-kamienės galūnės acc. sing. *-į*, nom. pl. *-i*: *smarki wira* 187 ‘smarkų vyrą’, *pigi...buda* 187 ‘pigų, t. y. paprastą, būdą’, *prisakimay... sunky* 84 ‘įsakymai sunkūs’, *rumby yr tingy gaspadorey* 363 ‘rambūs ir tingūs šeimininkai’...

Įvardžiuotinių būdvardžių acc. pl. m. baigmuo -ūsius: *senusius* 176 'senuosius'...
Skaitvardžių '11' – '19' formos su -leka: *dvileka* 193, *pinkioleka* 391...

Sangražiniai daiktavardžiai su baigmenimi -mos: *gayleimos* 336 'gailėjimasis',
didziawimos 362 'didžiavimasis'...

Veiksmazodžio 1. pl. formų baigmuo -ma, refl. -mos: *muszamos* 64 'mušamės',
idunt milietumemos 55 'kad mylėtumėmės', *gayliekiemos* 385 'gailėkimės'...

Veiksmazodžių a-kamienės formos vietoj ja-kamienių: *kieyku* 72 'keikiu', *ižeydat*
73 'įžeidžiate', *kieyka* 307 'keikia', *kwepa* 259 'kvepia', *uzdrauda* 330 'uždraudžia',
skiras 325 'skiriasi', *baygasi* 74 'baigiasi', *laukunt* 42 'laukiant'...

Vietoj i-kamienių – ja-kamienės formos: *galem* 25 'galime', *turem* 106 'turime',
turet 52 'turite', *regiet* 308 'regite', 3 praes. *gale* 27 'gali', *turia* 51 'turi', *noria* 313
'nori', *pati tilenti* 404 'tylinti žmona', *galemas dayktas* 33 'galimas daiktas', *piktibe*
regiema 317 'regima piktybė', fut. *busem* 48 'būsime', *walgiset* 52 'valgysite', *kielses*
326 'kelsis'...

Veiksmazodžių formos su -na- vietoj -ja-: *apszhuona* 374 'apšluoja', *prarina* 276
'praryja'...

Atematinių formų žemaitiški variantai: *liekta* 180 'lieka', *pasiliektta* 26 'pasilieka',
atsiliektta 203 'atsilieka', *paliektuncia* 309 'paliekančio'...

Tariamiosios nuosakos 1. sing. baigmuo -čio, 2. sing. -tumi, 3 pers. -tum, refl. -tu-
mes (< -tumias?): *dirbcio* 175 'dirbčiau', *idunt...* *pagircio* 121 'kad pagirčiau'; *kada...*
pritartumi pigiey pazintumi 317 'kad pritartumei, lengvai pažintumei', *idunt...* *melstu-*
mes 392 'kad melstūsi'...

Liepiamoji nuosaka su -ke- vietoj -ki-: *bijokies* 300 'bijokis', *klausikiem* 300 'klau-
sykime', *žinokiet* 173 'žinokite'...

Veikiamųjų būtojo laiko dalyvių nom. pl. m. formos su -usys, pusdalyvių – su
-damys: *atsiradusis* 245 'atsiradę', *ponay pazinuisis ju neteysiby* 166 '... pažinę...', *jem*
tarmaudamis 322 'jam tarnaudami'...

Aukštesniojo laipsnio prieveiksmiai su -esn-: *gieresney* 249 'geriau', *tolesney* 262
'toliau', *baysesnia* 236 'baisiau'...

Žemaitiška žodžių daryba: *Chrystusas...* *untgime* 151 '... užgimė', *atolinty* 367
'atitolinti', *atdawiejui* 268 'atidavėjui', *krauleidei* 63 'kraujaleidžiai', *per neapkunta*
299 '... neapykantą', *swetmoteriste* 253 'svetimoteryste'...

Sintaksės dalykai: *pagal darbu* 26 'pagal darbus', *paskuy jo...* *waykscioie* 23 'pas-
kui ji...' ...

Leksika: *b e n g t i* 'baigti' (*po pabinktos* maldos 171, *nepabinktas* diekawojimas
24), *d o v e n a* 'dovana' (*dowena* 321, *dowenoty* 180), *g e l ž i s* 'geležis' (*isz swetima*
gielzia 271)...

Iš kurios žemaičių patarmės ploto kilo K. Lukauskas? Ką šiuo klausimu rodo išsa-
mi žemaitiško „Pamokslų“ kalbos klodo analizė?

Daugiausia ir įtikinamiausių duomenų pateikia beafrikačių formų tyrimas. K. Lukauskas vartoja beafrikates formas, turinčias *t*, *d* vietoj *č*, *dž* ne tik pozicijoje prieš pralietuvių trumpąjį balsį **a*, bet ir šiose pozicijose:

Prieš pralietuvių ilgąjį **ā*, pvz., *gayleste* 146 'gailėsčio', *gruodia* 117 'gruodžio', *efsunte* 337 'esančio'; *klietias* 35 'klėtys' (*klėčios*), *efuntes* 361 'esančios'; *pates* 179 'pačias, žmonas', *diewaycius garbinuntes* 142 '... garbinančias' ...

Prieš **āu*: *skaytiau* 250 'skaičiau', *metiausi* 130 'mečiausi' ...

Prieš *-q* > *-ę*: *waldy* 32 'valdžią' ...

Prieš **-q̇*: su *patiu* 178 'su pačia, žmona', *priezastiu* 283 'priežastimi' (*priežasčia*) ir *wagistiu* 264 'vagyste', *wiltiu* 47 'viltimi' ...

Prieš *o* > *uo*: iki tos *patios* 45 '... pačiōs', isz tos *priezastios* 64 '... priežasties'; *paslaptiomis* 346 'paslapčiomis', *prigulintiomis* 29 'priklausančiomis'; *nesigiedintiosy* 71 'nesigėdinčiose'; *milasirdistiop puołasi* 49 'malonės šaukiasi' (all. sing. *mylaširdysčiop*); *kłaydioiau* 249 'klaidžiojau' ...

Prieš *u* > *o*: *Wieszpatiu* 35 'Viešpačiu', *uzsakuntiu... prisakuntiu* 287 'draudžiančiu... įsakančiu'; *istatiusis* 262 'įstatę' (*įstačiusys*) ...

Prieš *-us* < **-ūs*, *-ūse*: *swetius* 358 'svečius', *sotius walgimus* 372 'sočius...', *turintius* 63 'turinčius'; *swetiusy* 358 'svečiuose', *mazutiusy waykusy* 373 'mažučiuose...', *dayktusy prigulintiusy* 362 '... priklausančiuose' ...

Prieš *-ų* ir *-ui*: *kaltiu* 95 'kalčių', *pauksztiu* 263 'paukščių', unt *petiu* 224 '... pečių', *skruzdiu* 366 'skruzdžių', nuog *wagistiu* 271 'nuo wagysčių', *Wieszpatiu* 56 'Viešpačiu', *mazutiu wayku* 374 'mažučių...', *turintiu* 374 'turinčių'; *Wieszpatiuuy* 37 'Viešpačiui' ...

Kadangi greta beafrikačių formų vartojamos ir gretiminės su afrikatomis, kartais net tame pačiame sakinyje ir tų pačių žodžių (plg. frazę *Jsz kur... wotias arba wocias* 235 '... votys'), tai atsirado daugybė hipernormalizmų, pvz., *szwięcia* 109 'šventė' (ir *szwięcios* 'šventės', *szwyncioy* 72 'šventėje', *szwięcias* 97 'šventes' ...), *wisay draugisciey* 356 'draugysteį', *tarnaycias* 118 'tarnaitės', *giedzia* 251 'gieda' ir daug kitų.

Kaip pateikti pavyzdžiai rodo, K. Lukauskas vartojo beafrikates formas su *t*, *d* vietoj *č*, *dž* ir pozicijoje prieš *u ž p a k a l i n i u s* balsius. Tokios formos dabar vartojamos šiaurės žemaičių („dounininkų“) patarmės tik vakarinėje dalyje (LKA II, žml. 80). Senovėje jų vartojimo plotas galėjo būti kiek mažesnis, bet ne didesnis. Taigi tik šiame plote tegali būti ieškoma „Pamokslų“ autoriaus gimtoji šnekta, nes niekur kitur ano meto Lietuvos valstybei priklausiusiame plote tokių formų nėra ir niekuomet nebuvo. Manyti, kad K. Lukauskas būtų kilęs iš Klaipėdos krašto (ten tokios formos turėtos), anuomet priklausiusio Vokietijai, nėra jokio pagrindo jau vien dėl to, kad K. Lukauskas – katalikas (vienuolis pranciškonas!), o ten gyvenę lietuviai buvo evangelikų protestantų tikybos.

Lietuvių kalbos atlaso duomenimis beafrikatės tariamosios nuosakos vienaskaitos I asmens formos, pvz., *būtio* > *būtiuo* 'būčiau', vartojamos dar mažesniame plote

(LKA III, žml. 103). K. Lukausko „Pamoksluose“ tokios formos yra, pvz., *turietio* 299 ‘turėčiau’, *poziciotio* 274, 275 ‘paskolinčiau’ (*pažyčiuotiuo*). Taigi autoriaus gimtoji šnekta labiausiai ieškotina šiame mažesniame plote, kurį sudaro didžioji dabartinės kretingiškių šnektos dalis, be pietinių ir rytinių pakraščių, žr. schemą straipsnio pabaigoje. K. Lukauskas buvo, kaip minėta, vienuolis pranciškonas. Žinome, kad Kretingoje nuo 1602 m. veikė pranciškonų vienuolynas, į kurį daugiausia stodavo netolimų apylinkių žmonės. Natūralu, kad tarp jų buvo ir Kiprijonas Lukauskas, kilęs iš šių vietovių, kur nors netoli Kretingos, kalbėjęs šio krašto šnekta, vėliau persikėlęs gyventi į rytų Lietuvą (Troškūnų pranciškonų vienuolynas). Pažymėtina, kad Lietuvių pavardžių žodyne Lukausko pavardės turėtojų daugiausia nurodoma būtent iš mums rūpimo ploto (LPŽ II 112), maždaug du kartus daugiau negu iš visos likusios šiaurės žemaičių ploto dalies. Be to, vyrauja pavardės forma *Lukauskis* (tėra keli *Lukauskas* pavyzdžiai), kurią vartojo ir „Pamokslų“ autorius. Jo pavardę vėlesni tyrėjai „pataisė“: iš *Lukauskio* padarė *Lukauską*.

Kadangi beafrikačių formų su *t, d* vietoj *č, dž* prieš užpakalinius balsius pietų žemaičių („dūnininkų“) tarmėje visai nėra ir niekuomet nebuvo, tai šios žemaičių patarmės plote ieškoti K. Lukausko gimtosios šnektos netikslinga. Taip pat „Pamokslų“ kalboje, žinoma, neturėtų būti ir „dūnininkiško“ *uo, ie* vartimo *ū, ĩ*. Tačiau tyrėjai jį „suranda“. Antai J. Palionis nurodo tokius neva šio vartimo pavyzdžius: *luszas* ‘luošas’, *nupelna* ‘nuopelną’, *tus* ‘tuos’, *nusirdziey* ‘nuoširdžiai’, *tuiaus* ‘tuojau’, *laukusy* ‘laukuose’, *gerims* ‘geriems’, *nauinas* ‘naujienas’, *pri* ‘prie’, *prisz* ‘prieš’ (Palionis 1998, 126–127). Bet tai nesusipratimas. K. Lukausko forma *luszas* yra ne iš *luošas*, bet iš *lašas* ‘luošas’ (vartojama jau senuosiuose raštuose). Formose *tuiaus* ‘tuojau’, *nauinas* ‘naujienas’, taip pat prielinksniuose bei priešdėliuose *nu* ‘nuo’, *pri* ‘prie’, *prisz* ‘prieš’, visi žemaičiai (ne tik „dūnininkai“!) taria ilguosius balsius *ū, ĩ* arba sutrumpintus, bet paprastai siaurus, *u, i*. Dat. pl. forma *gerims* ‘geriems’ turi *i* kamieno daiktavardžių galūnę *-ims* (tokią vartoja tiek pietų, tiek šiaurės žemaičiai). Visi žemaičiai vartoja acc. pl. m. formas *tus* ‘tuos’, *kurius* ‘kuriuos’ (priderinta prie *vaikus, gerus*). Visi žemaičiai (ne tik „dūnininkai“) turi loc. pl. galūnę *-ūse* vietoj aukštaičių *-uose*. Tas pat pasakytina ir dėl šių J. Palionio nepaminėtų to paties galo formų: *nemiłasirdingas* 197 ‘nemielaširdingas’ (iš žemaičių *mylas* vietoj aukštaičių *mielas*), *litus* 186 ‘lietus’ (iš *lytus*), *silwartinga* 359 ‘sielvartingą’ (iš *sylvartas* ‘sielvartas’), *senusius* 176 ‘senuosius’ (žemaičiai turi įvardžiuotinių būdvardžių formas acc. pl. m. su baigmeniu *-ūsius* vietoj aukštaičių *-uosius*), *ani* 241 ‘anie, jie’ (derina prie *kiti, visi*), *su tu* 255 ‘su tuo’ (kaip su *kitu, visu*) ir pan. Tokios rūšies formose nereikia ieškoti *uo, ie* vartimo *ū, ĩ*, nes visi žemaičiai jose taria *ū, ĩ* arba *u, i*. Taip pat nereikia ieškoti hipernormalizmo formoje *wieszniu* 372 ‘vyšnių’ (Palionis 1998, 127), nes žemaičių tarmėje yra ne *vyšnia*, bet *viešné* (LKŽ XIX 282; Fraenkell LEW II 238), o tai gali būti senesnis skolinys (Būga RR II

199–201) arba perdirbta iš *vyšnia* (S k a r d ž i u s 1931, 238). Hipernormalizmu nereikėtų laikyti ir K. Lukausko vartojamų formų *puolty* 177 ‘pulti’, *prapuoltis* 297 ‘prapultis’ ir kt. su *uo* greičiausiai iš prezento, plg. *puola*. Apie *perkuonay* ‘perkūnai’ ir *tiekiem* ‘tikime’ (P a l i o n i s, ten pat) sunku ką nors pasakyti, nes tokių formų „Pamokslų” tekste nerasta.

Kadangi K. Lukauskas žemaičių garsus *o*, *e* rašė *u*, *y*, žodžio viduryje dažnai *i*, *y* raidėmis (apie tai dar bus kalbama), tai šiaurės žemaičių dvibalsius *ou*, *ei* nuosekliai elgdamasis jis turėjo žymėti *uu*, *ii* (*yi*), bet tokį rašymą supaprastino į *u*, *i*, pvz., *waykay*... abeios *litis* 369 ‘vaikai abejų lyčių’ (*lyties*), kiekas kartu... *tikas* kartu 74 ‘kiek kartų... tiek kartų’, *klausis* manęs kur buvau 256 ‘klausiesi...’. Taip elgėsi ne jis vienas. Nežinomas 1759 m. „Žyvato“ autorius, irgi kretingiškis, tarmės *ou*, *ei* žymėjo *uw* (*qw*), *yi* raidėmis, bet vietoj *uw* dažniausiai parašydavo ir *u* raidę (G i r d e n i s 1972, 175). Įdomu, kad K. Lukauskas taip parašydavo net svetimžodžiuose, pvz., *griszija* sunkiey 58 ‘nusideda...’ (*griešyja*), *pawiny sinawoty* sawa Plebonus 347 ‘privalo gerbti savo klebonus’ (*šienavoti*), *wicznascioy* 70 ‘amžinybėje’ (*viečnasčioje*). Tačiau dažniausiai jis, kaip ir kiti ano meto žemaičiai autoriai, palikdavo sveikus aukštaičių *uo*, *ie*. Tai anuomet buvo įprasta, nes daugelis to meto ir vėlesnių žemaičių autorių tarmės *ou*, *ei* / *ū*, *ī* garsų vengė, vietoj jų paprastai vartojo aukštaičių atitikmenis *uo*, *ie*. Giedrius Subačius kalbamuosius garsus priskiria prie žemaičiams lengviausiai pastebimų tarmybių, juos nurodo pirmoje vietoje pateikdamas tokias žemaitiškes (S u b a č i u s 1998, 38–39). „Pamoksluose“ dažnai randame *uo*, *ie* šiaip jau žemaitiškose formose, turinčiose tipišką žemaičių morfemą ar atspindinčias žemaičių tartį, pvz., *kiekwienusy* namusy 204 ‘kiekvienuose namuose’, inf. *paduoty* 244 ‘paduoti’ ir kt.

K. Lukausko tekste aiškiai skiriami galūniniai žemaičių balsiai siaurasis *i* (*ī*) ir paplatėjęs *e*. Pirmasis žymimas *i*, antrasis – *y* raide, pvz., *zodis* 245 ‘žodis’, po kitas *szalis* ‘... šalis’ (acc. pl. *-is* < **-īs*), *apmirusiomis yr atkirstomis* 29 (*-mis* < **-mīs*), *kuri* 24 ‘kuri’, *mani* 244 ‘mane’, (tu) *turi* 23 ‘tu turi’ (žem. 2. sing. *-i* < **-ī*), *patis* 242 ‘patys’, fut. *padaris* 246 ‘padarys’, *darik* 27 ‘daryk’, bet *atmintys* 251 ‘atmintis’, *wisy* 25 ‘visi’ (*-i* < **-īe*), *iszmanity yr suprasty* 23 ‘išmanyti ir suprasti’ (bendraties baigmuo *-ti* visuomet rašoma *-ty*)... Šių raidžių painiojimo atvejai galūnėse labai reti ir aiškintini apsirikimu. Žodžio viduryje ilgasis balsis *ī* žymimas raide *i*, pvz., *wagiste* 27 ‘vagystė’, *rasitoju* 23 ‘rašytojų’, *atsakimus* 23 ‘atsakymus’, *darity* 25 ‘daryti’, *spawiednikay* 58 ‘išpažinčių klausytojai’ (*spawiednykai*) ir kt. Tačiau trumpasis *i* žodžio viduryje žymimas kartais *y*, kartais *i* raide. Kokio nors dėsningumo nuo tolesnio skiemens vokalizmo siaurumo ar platumo nustatyti nepavyko. Raidę *i* bemaž visuomet turi žodeliai *pri* ‘prie’, *prisz* ‘prieš’, *isz* ‘iš’, *gi*, *iki*, sangražos dalelė *si*, bet jungtukas *ir* rašomas *suy* (*yr* ‘ir’), tačiau 3. praes. forma *yra* visada turi *i* (*ira*). Taip pat paprastai *i* turi mišrieji dvibalsiai *in*, *im*. Čia visur rašyba atspindi dabartinę daugelio žemaičių

tartį. Taip pat kitos kilmės *ę* (rašoma *y*) pastebėtas tais pačiais atvejais, kur yra ir dabar žemaičių tarmėje, pvz., voc. sing. *tewy* 263 ‘tėve’ (kiti pavyzdžiai bus netrukus pateikti).

Be abejo, K. Lukauskas skyrė ir žemaičių *u* (*ū*) nuo paplatėjusio *o*, tačiau rašte abu šiuos balsius žymėjo ta pačia raide *u*, pvz., *rupestis* 25 ‘rūpestis’, *budu* 26 ‘būdu’ (instr. sing.), *turia* 25 ‘turi’, ing *dungu* 25 ‘į dangų’, *užmuszk* 26 ‘išmušk’.

Žymėdamas raide *u* žemaičių *o* K. Lukauskas susiaurėjusius *an*, *am*, t. y. virtusius *on*, *om*, turėjo rašyti ir rašė *un*, *um*, pvz., *runka* 293 ‘ranka’, *dunti* 293 ‘danti’, ing *dungu* 35 ‘į dangų’, *sprunda* 71 ‘sprando’, *kunkinimus* 103 ‘kankinimus’, *ikundimas* 262 ‘įkandimas’, *tunkus* 259 ‘tankus’, *nekuntras* 197 ‘nekantrus’, *tukstuntys* 245 ‘tūks-tantis’, *brungina* 297 ‘brangino’, *pakunka* 236 ‘pakanka’, (žmonės) *supruntuntis* 316 ‘suprantantys’, *unt* 23 ‘ant’, *idunt* 24 ‘idant’, *kadungi* 41 ‘kadangi’, *trunksma* 105 ‘trenksmo’ (iš *tranksmas* ‘trenksmas’); *umzina* 25 ‘amžino’, *sumdinikuy* 35 ‘samdininkui’, *tumpa* 43 ‘tampa’... Tuo būdu taip parašyti žemaitiški pavyzdžiai sutapo su atitikmenimis rytų aukštaičių tarmės, kurios plote K. Lukauskas ilgai gyveno ir kuri jį labai veikė. Iš rašto neįmanoma atskirti, kur čia žemaitybė, kur – rytietybė. Tartyje, žinoma, buvo skirtumas: žemaitybės K. Lukauskas tarė su *on*, *om*, rytietybės – su *un*, *um*, bet rašte to skirtumo neišryškino.

Atitinkamai *en*, *em*, žemaičių tarmėje susiaurėjusius ir virtusius *en*, *em*, K. Lukauskas žymėjo *yn*, *ym* arba *in*, *im* raidėmis (plg. dvejopą *ę* žymėjimą žodžio vidurio pozicijoje: *y* ir *i*), pvz., *slynksni* 212 ‘slenkstį’ (*sleñksnis* ‘slenkstis’), *szwynta* 26 ‘šventą’, inf. *padynkty* 309 ‘padengti’ ir *zinklas* 28 ‘ženklas’, *kintiety* 295 ‘kentėti’, *minka* kirmele 70 ‘menka kirmėlė’, *nuzinga* isz dungaus 100 ‘nužengia...’, ano *paskindima* 203 ‘... paskendimo, tvano’... Antrasis atvejis (rašymas su *in*, *im*) gali būti traktuojamas ir kaip rytietybė. Tačiau tokį *in* dažnai turi „Pamokslų“ pavyzdžiai su *an* po minkštųjų priebalsių, kuris Kretingos šnektoje išvirtęs *en* (tariama *en*): *Jewa werkinty* 386 ‘Ievą verkiančią’, *zalcius... slauzincius* 379 ‘... šliaužiančius’, *tarnauintems* 376 ‘tarnaujantiems’ ir kt. Taigi pavyzdžiai su parašytu *in* tikrai gali būti ne tik rytietybės, bet ir žemaitybės.

Nosiniai balsiai *ą*, *ę* žodžio viduryje ir kirčiuotoje galūnėje kringiškių ploto šiaurės vakaruose yra virtę dvibalsiais *ou*, *ei* (kaip ir *uo*, *ie* atitikmenys), pietryčiuose – ilgiaisiais monoftongais *ō*, *ē*. Kaip juos tarė K. Lukauskas, mes nežinome, tačiau abiem atvejais žodžio vidurio pozicijoje jis turėjo rašyti ir rašė *u*, *i* raides, pvz., *drusey* 35 ‘drašiai’, *sugruzinty* 285 ‘sugražinti’, *idunt... ne ikustu* 314 ‘... neįkastų’, *musta* 364 ‘mąsto’, *anu* 267 ‘aną, ją’, *ku* 303 ‘ką’, *tu* 48 ‘tą’ (plg. *tungi* 66 ‘tagi’), *esfus* 261 ‘esąs’, *kalbus* 259 ‘kalbąs’, *szaukus* 362 ‘šaukiąs’ (aiškių pavyzdžių su *ę* atitikmenimis nepastebėta). Čia vėl dėl rašybos netobulumo žemaitiškos formos sutapo su rytų aukštaičių formomis, plg. ryt. a. *drūsūs* ‘drašus’, *týsia* ‘tęsia’. Nekirčiuotoje galūnėje vietoj *ą*, *ę* (*ia*) šiaurės žemaičiai turi trumpuosius balsius *a*, *e*, kuriuos K. Lukauskas žymėjo

a, *y* raidėmis, pvz., *tiewa* 26 ‘tėvą’, *giwenima umzina* 25 ‘amžiną gyvenimą’, ing *paskirta gala* 29 ‘į paskirtą galą’, kas... *turia nupetna* 26 ‘... turi nuopelną’; *ziamy* 192 ‘žemę’, *girtiby* 59 ‘girtybę’, *toky małdely* 62 ‘tokią maldele’, *garby priderunty* 26 ‘priklausančią garbę’, ineye ing *Bazniczy* 212 ‘įėjo į Bažnyčią’; *padarys* 59 ‘padaręs’, *persiwertys* 246 ‘persivertęs’... Šiuo atveju, ypač *q* refleksas, aiškiai skyrėsi nuo rytų aukštaičių atitikmens: žemaičių galūnes rašė *-a*, *-y(s)*, rytų aukštaičių *-u*, *-i* (*-u*, *-i* < **-q*, **-ę*). Primename, kad raidės *i* ir *y*, žyminčios *i* ir *ę*, galūnėse nepainiojamos.

Akūtinėse galūnėse sutrumpėjusius senovinius garsus *q, *ę kretingiškiai taria *o*, *e*, kuriuos K. Lukauskas dėsningai žymi *u*, *y* raidėmis, pvz., kariauty su *pagundu* 315 ‘kariauti su pagunda’, su *klietkiely* 251 ‘su narveliu’ (*klėtka* ‘narvas’), *tamy prisakimy* 264 ‘tame įsakyme’, *wienamy Pony Diemy* 37 ‘viename pone Dievuje’...

Nosiniai balsiai *u*, *i* K. Lukausko gimtojoje šnektoje greičiausiai buvo sutapę su senoviniais *ū*, *ī* (trumpėjimo pozicijoje *u*, *i*), tačiau įvardžio *tas* gen. pl. formą K. Lukauskas kartais parašo ir su *un*, pvz., *tun* 178 ‘tų’. Dar plg. būsimąjo laiko 3. asm. rašymą *iłyns* 237 ‘įlys’ (*lįsti*), *isiszaknins* 86 ‘įsišaknys’.

Be aptartų žemaitiškų ypatybių, „Pamokslų“ tekste randame dar daugybę įvairių kitokių, kurių vienos dabar paplitusios siaurai, paprastai turimos tik kretingiškių, kitos – plačiai, būdingos beveik ar visiems žemaičiams. Keli pavyzdžiai: *poni* 121 ‘ponia’ (nom. sing.), *žmogu* 324 ‘žmogumi’, *kraui* 241 ‘kraują’, *pirmiausis* 25 ‘pirmiausias’ (aukšč. l. būdvardžių galūnė *-is*), *anos* 107 ‘jos’ (ir *anas* 45 ‘jas’, *anamy* 47 ‘jame’...), *mumis wisiemis* 29 ‘mus visus’, *unkstie* 377 ‘anksti’, *par* 327 ‘per’, *karczymoy* 182 ‘karčiamoje’ (*karčimà*).

„Pamokslų“ kalbos rytų aukštaitiškąjį klodą, kuris yra antrinis, atsiradęs K. Lukauskui gyvenant rytų aukštaičių tarmės plote ir stengiantis prisitaikyti prie vietos žmonių kalbos, ne visais atvejais lengva išryškinti dėl vartojamos rašybos netobulumo. Kaip matėme, autorius raide *u* (kartais ir *i*) žymėjo ne tik balsius *u*, *ū* (resp. *i*, *ī*), turimus rytų aukštaičių tarmėje vietoj *q* ir *an* tipo junginiuose (resp. *ę* ir *en* junginiuose), bet ir šių garsų žemaitiškus atitikmenis *ō*, *o* (resp. *ē*, *e*). Taigi rašte žemaitiškas ir rytų aukštaičių tarties skirtumas suniveliuotas (parašymą *drusus* ‘drašus’ galėjo tarti *drōšos* arba *drūsus*). Nežinodami, kaip K. Lukauskas tarė, atskirti vienam ar kitam klodui priklausančius šios rūšies pavyzdžius neįmanoma.

Tai galima padaryti tik tais atvejais, kuomet *q*, *ę* yra nekirčiuotoje galūnėje, kur šių garsų žemaitiški atitikmenys *a*, *e* ir rytų aukštaičių *ū*, *ī* (ilgi ar pusilgiai) žymimi skirtingomis raidėmis: pirmuoju atveju (žemaitiški), kaip matėme, užrašyti *a*, *y* raidėmis, o antruoju atveju (rytų aukštaičių atitikmenys) – rašomi *u*, *i* raidėmis, pvz., *koju* 293 ‘koją’, pasisawindamas saw *waldziu* 304 ‘pasisavindamas sau valdžią’, duoty greytay *ziniu* 347 ‘duoti greitai žinią’, pazina... *paciu* sawa 390 ‘pažino savo žmoną’; *draugi* 383 ‘draugę’, ing *upi* 291 ‘į upę’, *dawis* 267 ‘davęs’, *pražuwis* 310 ‘pražuvęs’, *pasweykinis* 107 ‘pasveikinęs’. Plg. atitinkamas žemaitiškas formas *tiewa* 26

‘tėvą’, *garby* 26 ‘garbė’, *padarys* 59 ‘padaręs’. Abiejų rūšių formos – žemaitiškos ir rytų aukštaičių – vartojamos kaip gretiminės, net tose pačiose frazėse, pvz., *Szwenta Bazniciau* 324 ‘Šventą Bažnyčią’, turia *dwasiszka waldziu* unt jų 29 ‘turi dvasišką valdžią ant jų’, *dawis dalu koky* 267 ‘davęs kokią dalį’, *eydamas ing bazniciau* sutika *pakielinga* 107 ‘... į bažnyčią... pakel(eiv)ingą’, *iszjois ing lauka* 112 ‘išjojęs į lauką’.

Tačiau pralietuvių akūtinės galūnės *-ą žemaitiškasis refleksas -o ir rytų aukštaičių -u K. Lukausko rašyboje sutapo: abiem atvejais jis rašė -u. Ši galūnė „Pamokslų“ tekste labai populiari. Ją turi ne tik *ā* kamieno vardažodžiai (net jų kilmės prieveiksmiai, pvz., *kadu* 241 ‘kada’, *pirmu* 38 ‘pirma’), bet ir *īā*-kamieniai, kurių žemaitiškasis atitikmuo yra -e, rašoma -y, taip pat *ē*-, net *i*-kamieniai daiktavardžiai, pvz., pripildita *Dwasiu Szwętu* 328 ‘... Šventa Dvasia’, su *kuriu* 262 ‘su kuria’, su *baymiu* 316 ‘su baime’, instr. sing. *sargibiu* 264 ‘sargyba’ (nom. sing. *sargybė*), su *ugniu* 363 ‘ugnimi’, *karsztu sirdziu* 355 ‘karšta širdimi’. Yra ir beafrikačių šios rūšies formų, pvz., (su) *szwętwagistiu* 265 ‘šventvagyste’, *warpstiu* 60 ‘verpste’ (nom. sing. *varpstė*). Kadangi dėsningi žemaitiški atitikmenys po minkštųjų priebalsių turėtų galūnę -e, rašomą -y (plg. su *klietkiely* ‘su narveliu, klėtkele’), tai šios formos traktuotinos arba kaip turinčios iš pozicijos po kietųjų priebalsių įsivestą galūnę, arba laikytinos rytų aukštaitiškomis. Plg. frazę *su ju* atejau 302 ‘su ja...’ (žem. būtų *su anu* ‘su ja’).

Rytų aukštaičių klodui priklauso kietojo *l* dažnas rašymas prieš *e* tipo vokalizmą, pvz., *slepiasi* 45 ‘slepiasi’, *peles* 173 ‘peles’, *plėsimas* 267 ‘plėšimas’, *saule* 63 ‘saulė’, *meyles* 55 ‘meilės’. Kad tai ne atsitiktinis raidės *l* pavartojimas vietoj *l*, rodo pavyzdžiai su pakitusiu vokalizmu po tokio *l*, pvz., *lāysty* 357 ‘leisti’, *aplāydimu* 329 ‘apleidimą’, *atlāysk* 327 ‘atleisk’, *pasilāydis* jaunikaytis 241 ‘pasileidęs (laisvo elgesio)...’, *dasilāydzia* 315 ‘prisileidžia’, ing *palāystuwisciu* 64 ‘į paleistuvystę’. Matyt, K. Lukauskas buvo įpratęs tarti kietąjį *l* nurodytuose ir kituose šios rūšies pavyzdžiuose. Sunku pasakyti, kaip jis tarė skiemenį *len* ir žodžių baigmenis -lę, -lęs, galbūt *lyn*, -ly, -lyis, plg. rašymą *lyngwas* 296 ‘lengvas’, *nusilynkty* 44 ‘nusilenkti’, *apilynkiau* 314 ‘aplenkiu’, *lynkay* 109 ‘lenkai’, *lynciugy* 239 ‘grandinėje, retežiuje’, *meily* 55 ‘meilę’, *impuoļys* 194 ‘įpuolęs’. Pažymėtina, kad kietasis *l* pasitaiko ir žodžiuose, turinčiuose žemaičių tarmės ypatybes, pvz., *susileka* 63 ‘susilekia’, *priļaysty* 50 ‘prileisti’ (bendraties baigmuo žemaitiškasis -ty), *lynkdamis* 55 ‘lenkdami’, *lynkusy* 194 ‘Lenkijoje, Lenkuose’.

Šiaip ar taip, „Pamokslų“ autoriui nebuvo lengva suvokti kietojo *l* vartojimą rytų Lietuvoje. Tai rodo gana gausūs hipernormalizmai, pvz., *aplynkibioy* 137 ‘aplinkybėje’, *aplynkibiesy* 27 ‘aplinkybėse’, *nuļynksminima* 295 ‘palinksminimo’, *mytem* 55 ‘mylime’.

Kitokie pavyzdžiai, orientuojantys į rytų aukštaičių tarmę: *wuogu* 370 ‘uogų’, *anas* 107 ‘jis’ (*ānas*), *parodzia* 27 ‘parodo’ (*parodžia*), *in-* ‘į-’ (pvz., *ineyset* 39 ‘įeisi-te’, *inteyks* 48 ‘įteiks’), *ata-* ‘at(i)-’ (pvz., *ataduoda* 289 ‘atiduoda’, *atadiety* 345 ‘ati-

dėti', *ataiemey* 311 'atėmei'), *api-* 'ap-' (pvz., *apiserga* 347 'apserga', *apirisztas* 311 'aprištas'), *-nykas* '-ininkas' (pvz., *dalinikays* 153 'dalininkais' ir kt.), *sielawartu* 36 'sielvartų' (*sielavartas*), *szonakauła* 381 'šonkaulį' (*šonakaulas*), *lustele* 122 'riekelė' (*lustas* 'duonos riekė'), *risztis* 285 'pareiga' (*ryštis*) ir pan. Yra pavyzdžių, kurie dėl netobulos rašybos ar žodžių geografijos nepakankamo ištyrimo kelia abejonių. Antai tekste pasitaikanti dat. sing. galūnė *-u* '-ui', pvz., *Diewu* 77 'Dievui', *Sutvertoiu* 37 'Sutvėrėjui', *walditoiu* 137 'valdytojui' (šiaip jau ištisai vyrauja galūnė *-ui*, rašoma *-uy*), gali būti suprasta ir kaip aukštaičių *-u* (turima Raguvoje, netoli Troškūnų), ir kaip žemaičių *-uo* (šiaurės žemaičių *-ou*, kurią K. Lukauskas irgi greičiausiai rašytų *-u*). Žodžio *paleistuvis* variantas *paleistuvus* dėl fonetikos (pvz., rašoma *pałaystuwaw* 197, 305) laikytinas rytų aukštaičių tarmės elementu, bet toks variantas nesvetimas ir žemaičiams. Plg. parašymą *ing aną pałeystuwa* 228 su *ł*, bet žemaitiška galūnė *-a* '-ą'.

Vakarų aukštaičių tarmės elementų K. Lukausko tekstų kalboje nėra. Tiesioginio tos tarmės poveikio „Pamokslų“ kalbai nepastebėta. Toks poveikis negalėjo rasti ir per vakarų aukštaičių raštus, kurių tada Lietuvos valstybėje dar nebuvo, jie atsirado XIX amžiuje (pirmieji ryškesni autoriai Motiejus Pranas Marcinkas ir Antanas Tatarė, žr. *Z i n k e v i č i u s* 1990, 196 tt.). Sunku patikėti, kad protestantiška Mažosios Lietuvos raštija būtų dariusi įtaką pranciškonui K. Lukauskui. J. Palionio vakarietiškomis formomis laikomi „Pamokslų“ pavyzdžiai su *uo*, *ie*, afrikatomis *č*, *dž*, nekirčiuotomis galūnėmis *-o*, *-ė*, *-os*, *-ės* (rašoma *-o*, *-e*, *-os*, *-es*), sveika nom. sing. galūnė *-as* (*P a l i o n i s* 1998, 127) iš tikrųjų yra anuomet tradiciniu tapusio senosios lietuvių rašomosios kalbos vidurinio varianto ir iš dalies rytų aukštaičių tarmės įtakos padarinys. Tai pripažįsta ir J. Palionis, tvirtindamas, kad esą svarbu pažymėti aiškia „K. Lukausko tendenciją derintis ne tik prie rytų aukštaičių puntininkų tarmės, bet ir prie ankstesnės bažnytinės koinė tradicijos“. Matyt, sąmoningai praleido žodį vakarietiškos (raštijos), nes tokios tada Lietuvos valstybėje dar nebuvo.

Su to meto lietuvių religiniais raštais K. Lukauskas turėjo būti gerai susipažinęs. Jis buvo išsilavinęs dvasininkas, plataus akiračio žmogus. Pranciškonai apskritai pasižymėjo kaip mokslo žmonės. K. Lukauskas mokėjo lietuvių, lenkų, lotynų, hebrajų, greičiausiai ir senąją graikų, kalbas (*T e r e š k i n a s* 1992, 144). Buvo švietėjiškų pažiūrų, demokratiško nusistatymo asmuo. Keliavo po pasaulį. Dirbo misisionieriumi Turkijoje. Viename pamoksle užsiminęs apie turkų papročius, pastebi: *kaypo to prisiweydzdieiau budamas anosy szaliesy misfionoriu* 153. Apie turkus, jų papročius, sekutiną gyvenimo būdą kalba ir kituose savo pamoksluose (p. 214–215, 237–238).

Troškūnų vienuolyno bibliotekoje tada buvo daug vertingų lenkiškų ir lotyniškų knygų (*T e r e š k i n a s* 1992, 139–140). Artūras Tereškinas konstatavo buvus ir nemažą vertingų lietuviškų knygų rinkinį. Antai turėtas Konstantino Sirvydo 1713 m. žodynas, Jono Jaknavičiaus evangelijos, „Balsas širdies“ 1726, „Živato Kristaus“

Supraslio leidimas, Mykolo Alšausko 1759 m. „Broma“, Kazimiero Klimavičiaus 1767 m. katekizmas, 1775 m. „Pravadnykas“, 1776 m. jubiliejinė knygelė ir kt. K. Lukauskas, be abejonės, tomis knygomis naudojami.

Lietuviškų knygų kalba jam buvo pavyzdys, kuomet rašė „Pamokslus“. Tas pavyzdys jo negalėjo neveikti. Rašydamas juo sekė. Iš tų knygų mokėsi. Juk jokių lietuviškų aukštesniųjų mokyklų tada dar nebuvo. Taigi to meto ir ankstesnės lietuviškos raštijos įtaka K. Lukauskui negali kelti jokių abejonių. Ją pastebime net rašyboje, pasitaikančiuose kai kuriuose ypatinguose jos atvejuose, pvz., *gieľumbes... nawjas* 27 ‘... naujas’, *buwaw taw* 249 ‘buvau tau’, prailgina *saw* giwenima 235 ‘... sau...’. Be kita ko, knyginė ano meto kalba bus prisidėjusi ir prie „Pamoksluose“ esamų nelietuviškų konstrukcijų gausumo, tokių kaip *Žmogus gimsta unt darba, kaypo pauksztis unt łakstima* 365 ‘... darbui... lakstymui’, *Gaspadorey, kada mieszłus iszweza, turia buty rupesneys cistijmy uliciu yr atszławimu, łaviausey kłanu iszłeydimy* 373 ‘... valydami gatves ir kiemus... išleisdami klanus’ ir pan.

Be J. Palionio nurodytų ypatybių, ano meto ir ankstesnės raštijos įtakai reikėtų priskirti nosinių raidžių rašymą, pvz., idunt *nuskięstu* 396 ‘kad nuskęstų’, idunt *diena szwynta szwięstumi* 26 ‘kad... švęstumei’ (plg. rašymą *szwętas* 301 ‘šventas’), *uz aną* 78 ‘už ją’, *ape aną* 248 ‘apie ją’, *ką* 305, *tą* 300, *kurę* 99 ‘kurią’, *unt manęs* 249, *isz sawęs* 107 (žemaičiai šių formų kirčiuoja šaknį ir taria *mõņes, tāvēs, sāvęs* su -ēs, o šią galūnę K. Lukauskas žymi -ys, rytų aukštaičių atitinkamą galūnę – -is) ir pan.

Ypač į akis krinta sveikų, nesutrumpintų formų gausus vartojimas. Žemaitiškai sutrumpintos formos, be pralietuvių trumpojo *a* galūnėje, „Pamokslų“ tekste retai tepasitaiko, pvz., *žmogus sirgdamas... łauk smercia* 342 ‘... laukia...’, *perduok wis* 26 ‘... visa’ (bev. gim.). Dažniau pasitaiko vienaskaitos vietininko formų be baigmens -je, pvz., *to dieno* 261 ‘tą dieną’ (*toje dienoje*), *treccio dieno* 57 ‘trečią dieną’. Bet tokios formos turimos ir senuosiuose raštuose. Ano meto raštijos pavyzdžiu K. Lukauskas stengėsi visur vartoti tik formas su sveikomis galūnėmis. Jas atstatydamas ne visuomet pataikydavo ir prikūrė įvairių nebūtų formų, įdomių hipernormalizmų, pvz., nom. sing. *didzias* 75 ‘didis’ (fem. *didzia* 360), *senelias* 213 ‘senelis’, *žodies* 103 ‘žodis’, *gierklinias* 213 ‘gerklinis’, *baysesnias* 240 ‘baisesnis’, *ugnias* 306 ‘ugnis’, *tokias darbas* 115 ‘toks...’; *gieribios* 154 ‘gėrybės’, *unt kartuwios* 129 ‘ant kartuvių’ (*kartuwės*), piktibe *moteriszkiuos* 403 ‘moteriškės piktybė’, *durnibioms* 62 ‘durnybėms, kvailystėms’, *pasłaptiemis* 265 ‘paslapčiomis’ ir pan.

Prie „Pamokslų“ kalbos knyginių elementų priskirtinos šiaip visokios seniesiems raštams būdingos formos. Antai vartojami postpoziciniai vietininkai, pvz., ill. sing. *gałwon* 361 ‘į galvą’, *insiduoty... kalbon* 196 ‘įsileisti į kalbą’, pl. uzzingie *danguosna* 57 (poteriuose), all. sing. *Chrystusop* 345 ‘prie Kristaus’, *jop* 55 ‘prie jo’, *stałop sie-da* 196 ‘prie stalo sėda’, *tiesosp* 165 ‘prie tiesos’, pl. Diewas *musump* ne kalba ‘... į mus...’, ad. sing. Diewas... *mus sutwiere*, idunt *jem tarnautumem... nes jump esma*,

jump giwenam, *jump* krutam 37 ‘... nes pas jį esame, pas jį gyvename, pas jį krutame’ (rytų aukštaičių variantas?), kursay ira *tawimp* 386 ‘... pas tave’, brungiu žimciugu turia *sawimp* 142 ‘brangių žemčiūgų turi pas save’. Vienaskaitos iliatyvo formos būna su žemaičių tarmės elementais, pvz., *laukon* 314, musza *weydon* 296, *wardon* Diewa Tiewa 196 (žegnonėje) vietoj *laukan*, *veidan*, *vardan*. Dar plg. *girtibien* 248 ‘į girtybę’, *ziamien* 129 ‘į žemę’, *sirdien* 65 ‘į širdį’. Pašalio vietininkų formos, matyt, K. Lukauskui nebuvo savos, nes pasitaiko netaisyklingai padarytų, pvz., *tiesop* 279, *Onop* 242, *wiresnibiop* 294 su baigmenimi *-op* vietoj *-osp*. Aliatyvas neretai painiojamas su adesyvu, pvz., *Chrystusop* buwa namay Dowida 210 ‘pas Kristų...’, kiek ira asabu *Die-wop?* 322 ‘... pas Dieva’, pasilieka wisados *musump* 313 ‘visada pasilieka pas mus’ (čia visur aliatyvas vartojamas vietoj adesyvo). Dar plg. frazę *Diewas... aniołus sut-wiere... kurie żmogump ipaciey prisiligina* 99 ‘... žmogui prilygsta’ (forma *żmogump* vietoj *żmogiep* ar *żmoniump*).

Vartojama dviskaita, pvz.: nom. *du gimimu* wieras 48 ‘du tikėjimo atsiradimai’, *du jaunikayciu...* iszwaziawa 104 ‘dau jaunikaičiai...’, *du kariauniku wiru aprinktu...* wayna... tarp sawęs westy turietu 230 ‘du parinkti vyrai turėtų tarp savęs kovoti’, tokioy dienoy susieyna *du pasniku* 30 ‘tokią dieną sutampa du pasninkai’, *du tikray* ira *sakramentu* 204 ‘tikrai du yra sakramentai’, kaypo *du warnu* baysey unt jo musztu 64 ‘tarytum du varnai...’; acc. duok *du skatiku* 87 ‘... du skatikus’, per metų *dusimtu* (t. y. *du šimtu*)... murawoie 218 ‘per du šimtus metų mūrijo’. Suprantama, dviskaita „Pamokslų“ autoriui buvo žinoma iš gimtosios žemaičių tarmės, tačiau jos formų vartojimą aiškiai veikė raštai.

Raštų įtaka aiškintinas senovinių kelintinio skaitvardžio formų *sekmas* ‘septintas’ ir *ašmas* ‘aštuntas’ – anuomet dar neišnykusių iš gyvosios kalbos – vartojimas, pvz., prieš *sekma* Diewa prisakima 28, *sekma* diena ira Subata 108, *sekmas* umzis 206 ‘septintas šimtmetis’, *aszmas* umzis 206 ‘aštuntas šimtmetis’, untra... treczia... *aszma* 76 (išskaičiuojama).

Iš veiksmazodžio srities minėtinos atematinės formos, jų perdirbimai, pvz., *asz esmi* Wieszpats 97 ‘... esu...’, *esmu* nuogas 383 ‘esu...’, *esma* 37 ‘esame’, *este* 219 ‘esate’, *duomiosy* kałtu 349 ‘duoduosi kaltu’.

Čia priskirtinos senaisiais raštais dvelkiančios nekaitomųjų kalbos dalių formos: *daugiaus* 25, *gieriaus* 265, *ilgiaus* 106, *pigliaus* 265 ir *teciaus* 394 ‘tačiau’ su *-s* (labiau būdingos žemaičiams), *dabar* ‘dar’ (*dabar* paykas elsi 174), *idunt* 170 ‘idant, kad’, *ing* 48 ‘į’, *kada* ‘kad’ (*kada* ciehus metus... dirbtumet), *kiekas* ‘kiek’, *tiekas* ‘tiek’ (*tiekas* gierty gale, *kiekas* reykia 94), norint 34 ‘nors’, *nuog* 144 ‘nuo’.

Senųjų raštų leksika: *bandysčias*, *bandystis* ‘bandos gyvulys, galvijas’ (*bundiscias* 159, *bundistis* 232, acc. sg. *bundisti* 162, pl. *bundiscius* 169), *dangalas* ‘drabužis’ (*dungalay* 278), *duksėti* (*dūksėti?*) ‘viltis, tikėtis’ (galietu buty iżganity betiktay tikietu yr *duksietusi* 49), *gailas* ‘nuodingas’ (iszwidau *gayłu* giwaty 314),

kalinys 'kalėjimas' (ing *kalini* insodina 129), keltuva 'galvijas' (tay pat re-
giemkiettuwošy 135), kirmėlių mėnuo 'birželis' (dieno 29 *kirmelu mesesia* 117),
(pa)kuopti '(pa)laidoti' (pirm auszros *pakošta* 207), lėtas 'paprastas, men-
kos vertės, vargingas' (idunt *letesnius* su gieresneys maysitu 270), malkas 'gurkš-
nis' (*małkus* nuodays truciznomis uzkriete 162), mazgotuvė 'prausykla' (kiek-
wienas runkas numazgoie... *mazgotuwiey* 212), mestuoti 'matuoti, vertinti' (žmo-
gus *mestuoty* saw gale 266), metas 'laikas' (ne turia *meta* mokity wayku sawa
139), mylesta 'malonė' (Sweyka Marya *milestas* pyłna 328), nuoma 'palūka-
nos, procentai' (*nuoma* ira tay nauda isz paties tiktay paunkscioima pinigų paeynunti
274), pataikauti 'nieko neveikti, tinginiauti' (ar dera szwiętioy *pataykauty?* 111,
daug piktibiu iszmokie *pataykawimas* 366), pataikūnas 'tinginys' (pameskiem tą
pataykuna 175), pažeida 'žaidžia' (niejokios *pazeydos* ne gauty 48), penikšlas,
penukšlas 'maistas, pašaras' (duoty... *penikszła*, pagirdity 159, *penukszła* ing lizda
nesioia 135), pražastis 'pravardė' (pakwiecia pas sawi unt pietu plebona *pražas-
ciu* Gorska 196), priežodis 'pavyzdys, pamokymas' (priwesių jums cionay wiena
priezodi 175), ratadailis 'račius' (anie *ratadaili* pakore 140 – parašyta *t* vietoj *l*),
sargiai 'atsargiai' (persergu jums, *sargiey*, *sargiey*, su numirieleys 302), tekėti
'bėgti' (kur jam liepe *nutekieie* 130), valgyklas 'valgis' (*wałgikłus* unt ariekos ap-
wercia 159), vargulis 'vargšas' (musza *wargulius* 170), varpinti 'skambinti' (pri
Misios S. *warpina*), žmona 'moteris' (uztiesa, uztiesa kałbu jums, ta pawargiele
żmona daugiaus dawe, neg wisy 217).

Šiame straipsnyje pateikta Kiprijono Lukausko „Pamokslų“ kalbos tik istorinė
bei dialektologinė analizė, išryškinti tik tos kalbos kilminiai klodai. Kitais atžvilgiais,
pvz., sintaksės, stilistikos, kalbos norminimo požiūriu ir pan., šio svarbaus mūsų raš-
tijos paminklo kalba dar laukia savo tyrėjų.

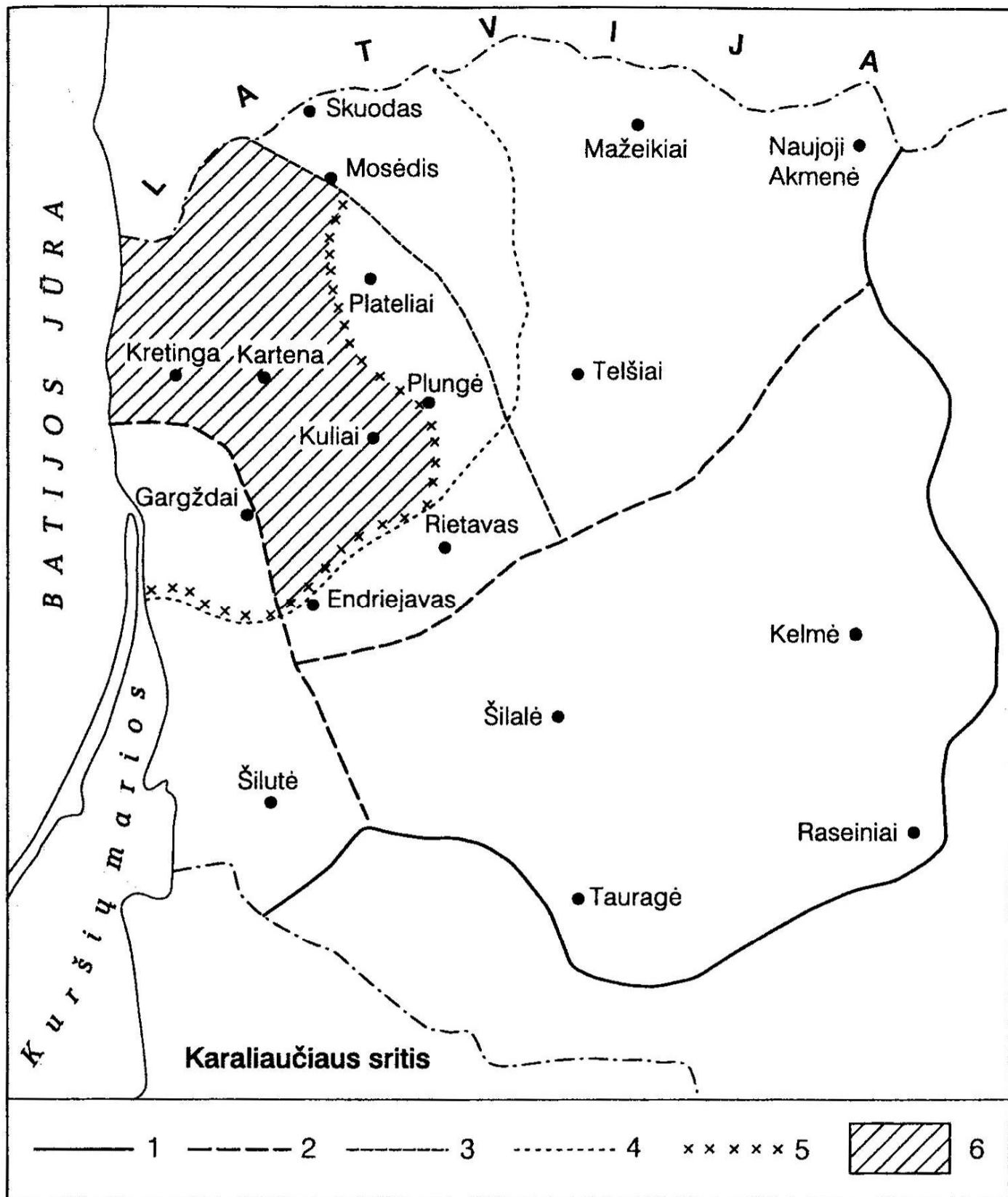
THE LANGUAGE OF *PAMOKSLAI* ('SERMONS') BY KIPRIJONAS LUKAUSKAS

Summary

The paper is devoted to the analysis of the language of *Pamokslai* ('Sermons') by Kiprijonas
Lukauskas, which, it is claimed, draws upon three basic sources: (1) the author's native Žemaitish dialect,
(2) the East Aukštaitish dialect, and (3) the traditional written language of the period. The primary
source of *Pamokslai* is considered to be the Žemaitish dialect and the author's native spoken variety of
this dialect is traceable to the area where the North Žemaitish dialect called 'kretingiškiei' was spoken.
Thus the findings of the present study contradict the viewpoint that the data under discussion belong to
the South Žemaitish dialect called 'dūnininkai'. The language of *Pamokslai* has also been influenced by
the 'puntininkai' variety of the East Aukštaitish dialect because Lukauskas was a parish priest in Troškūnai
for ten years. No evidence has been found to relate the language of *Pamokslai* to the West Aukštaitish
dialect, although the influence of the written form of the language in use at that time is clearly obvious.

LITERATŪRA

- Biržiška V., 1963, Aleksandrynas, II, Čikaga (2-asis leid., Vilnius, 1990).
- Būga RR – K. Būga, Rinktiniai raštai, I–III, Vilnius, 1958–1961.
- Fraenkel LEW – E. Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch, I–II, Heidelberg, 1962, 1965.
- Genzelis B., 1976, Švietimo epochos dokumentas (K. Lukausko rankraštis), – Mokslas ir gyvenimas, Nr. 3, 31–32.
- Girdenis A., 1972, Baltiškųjų **tj*, **dj* refleksai 1759 m. „Žyvote“, – Baltistica, VIII(2), 173–191.
- Jurginis J., 1978, Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo), Vilnius.
- Lebedys J., 1976, Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime, sud. V. Zaborskaitė, Vilnius.
- LKA II – Lietuvių kalbos atlasas, II, Fonetika, Vilnius, 1982.
- LKA III – Lietuvių kalbos atlasas, III, Morfologija, Vilnius, 1991.
- LPŽ II – Lietuvių pavardžių žodynas, II, L–Ž, ats. red. A. Vanagas, Vilnius, 1989.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, I–, Vilnius, 1941–.
- Lukauskas K., 1996, Pamokslai, tekstą parengė Juozas Karaciejus, Vilnius.
- Lukšienė M., 1985, Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė. Vilnius.
- Palionis J., 1998, Lietuvių rašomosios kalbos ir tarmių santykis XVIII a. LDK, – Lietuvių kalbotyros klausimai, XXXIX, 101–133.
- Skardžius P., 1931, Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen, – Tauta ir žodis, VII, 3–252.
- Subačius G., 1998, Žemaičių bendrinės kalbos idėjos (XIX amžiaus pradžia), Vilnius.
- Tereškinas A., 1992, Stiliaus ir žanro problemos M. Alšausko ir K. Lukausko pamoksluose, – Senoji Lietuvos literatūra, I, Senosios literatūros žanrai, Vilnius, 104–163.
- Vanagas V., 1987, Lietuvių rašytojų sąvadas, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1990, Lietuvių kalbos istorija, IV, Lietuvių kalba XVIII–XIX a., Vilnius.

- 1 – Žemaičių tarmės riba
- 2 – Žemaičių patarmių (šiaurės, vakarų ir pietų) ribos
- 3 – Kretingiškių ir telšiškių riba
- 4 – *t, d* vietoj *č, dž* prieš užpakalinį vokalizmą
- 5 – Beafrikatės 1. sing. cond. formos
- 6 – Plotas, kuriame gali būti ieškoma K. Lukausko gimtoji šneka